

ՓԱՐԻԶԻ ՄԵՆՔԻՆ ՏԵՂԸ
ՍՓԻՒՌԻՔԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՊԷՊՕ ՄԻՄՈՆԵԱՆ

«Փնտելով իւրաքանչիւրին մօտ նո՛յն ժողովուրդի գա-
ւակներուն յատուկ հասարակաց գծեր, ներշնչումներ
ու մտահոգութիւններ, համբայ հարթել, որոնել եւ
կերպարանք տալ, ժամանակի ընթացքին, ընդհանուր
հանգանակի մը, որ ազատութիւն տալով հանդերձ իւ-
րաքանչիւրին անհատականութեան, համապատասխա-
նէ հայ մշակոյթի պահանջներուն»:

[«Մենք» 1931, 20 Ապրիլ]

*Առաջին Համաշխարհային Պատերազմէն եւ 1915-ի Հայկական
Մեծ Եղեռնէն ետք կոտորուած եւ կոտորակուած հայութեան բեկոր-
ները սփռուեցան աշխարհով մէկ եւ զարձան Սփիւռք: Արեւմտահայը
զարձաւ աղամայ՝ Սփիւռքահայ:*

*Ժողովուրդին հետ ժողովուրդին վերապահուած ազգային ող-
բերութեան ճակատագիրը ապրեցաւ նաեւ արեւմտահայ մտաւորա-
կանութիւնը՝ ճզակոտոր եւ եղերական իր անճիտումով, Հայաստան
թշնամիին Հայ Մտքին տուած մահացու հարուածին որպէս հետե-
ւանք:*

*Ծնունդ առած Հայկական Սփիւռքին մտաւոր եւ մշակութային
կեդրոնը հանդիսացաւ Հայկական Փարիզը, որ համախուժեալ հայու-
թեամբ եւ մտաւորական ուժերու եւ գրագէտներու մէկտեղումով ի-
մացական եւ գրական շարժում առաջացուց եւ նշանակալից նպաստ
մը բերաւ Սփիւռքահայ Գրականութեան զարգացման:*

Իմացական եւ փիլիսոփայական ճառագայթումներէն յոյսի քաղաքին նպաստաւորուեցաւ Հայ Միտքը: Եւրոպական մտքին եւ ճաշակին հաղորդ արեւմտահայ մտածողութիւնը՝ Փարիզահայ մտաւորականութեան ուղղակի հաղորդակցութեամբ մօտէն շփում հաստատեց արեւմտեան մշակոյթի ամենէն եռուն, յառաջապահ, հակադիր հոսանքներով յատկանշուող մէկ կեդրոնին հետ: Այդ հանգամանքով ալ Փարիզահայ մտաւորականութիւնը իրագործեց, որեւէ ուրիշ հայկական գաղութէ առաջ եւ որեւէ ուրիշ հայկական գաղութէ աւելի՛, Հայ մտքի հանդիպումը եւրոպական մշակոյթի հետ: Հայկական ինքնութեան, հոգեխառնութեան եւ մտածողութեան հաւատարիմ մնալով հանդերձ՝ Փարիզահայ մտաւորականութիւնը բացուեցաւ Բ. Համաշխարհային պատերազմէն առաջ եւ պատերազմէն ետք Փարիզի մտաւորական, փիլիսոփայական եւ արուեստի աշխարհներէն ներս յայտնուած եւ զարգացած գոյութեանապաշտութեան եւ գերիքապաշտութեան, ինչպէս նաեւ ա՛յլ խայտարղէտ հոսանքներուն եւ դպրոցներուն: Առի՛ն անոնցմէ այն նորը, արդիականը, յառաջապահը, որ յատուկ էր այդ օրերու Փարիզին եւ հայ գրականութեան աւանդական սկզբներով բնթացող հունին մէջ տեղաշարժ առաջացուցին: Առնուած նորը հայ կեանքի մշակութային առօրեային ձուլեցին:

Հայկական աւանդապահ մտածողութիւնը վերապահութեամբ բնկալեց Փարիզի յառաջապահ այս շարժումը: Տարօրինակ գտաւ: Իր գարմանքը չվերապահեց: Հոչակեց անհեթեթ: Քննադատական վերաբերում ճշդեց: Հակազգե՛ց:

Բայց ի՛նչ որ անուրանալի կերպով վաւերական էր եւ Հայ ըստեղծագործ հոգիին եւ մտքին բերուած նպաստ՝ Եղեռնով անճիտուած մտաւորականութեան տեղ ծնունդ առած եւ կազմաւորուած նոր մտաւորականութեան գոյութեան հրաշքին հետ՝ անոնց համագործակցութեամբ որդեգրած համահայկական կեցուածքն էր: Մենքի հաւաքական մտածողութիւնը:

Փարիզի «Մենք» գրականութեան նուիրուած ամսագիրը մէկ տարուան վրայ տարածուած իր հրատարակութեամբ 1931-1932, Փարիզահայ մտաւորականներու միջեւ առաջացուցած համագործակցութեամբ եւ որդեգրած համահայկական ուղեգիծով իրագործած է վաստակ մը: Վաստակ մը, որ դեղարուեստական գրականութեան մնալուն էջերով, եւրոպական ժամանակակից գրականութեան նըւիրուած անգրադարձներով, իմացական եւ արուեստագիտական հարցեր շօշափող վերլուծումներով, գիրքերու աշխարհը մեկնող գրադասութիւններով, արտայայտուած ազատ կարծիքներու եւ գաղափարներու հանդէս ըլլալու հանգամանքով՝ նշանակալից տեղ մը

կը գրաւէ Հայկական Սփիւռքի գրական մամուլի պատմութեան մէջ: Որակ մը նուաճած մշակութային լուրջ մակարդակով:

Ընդգծելի երևոյթ կը մնայ «Մեմֆ»ի շուրջ համախմբուած գրողներու եւ մտաւորականներու երիտասարդներ ըլլալու հանգամանքը, որ յատկանշուած է նաեւ երիտասարդական կեցուածքներով, դասական արժէքներու հանդէպ ուրացումներով եւ հինին նկատմամբ գժգոհութիւններով:

«Մեմֆ»ի առաջին համարի «մանիֆեսթին» տակ, որուն մէջ արտայայտուած են իրենց տեսակէտները եւ գրական հանգանակը, ստորագրած են հետեւեալ գրողներն ու մտաւորականները. Նշան Պէշիկօշիան, Ղեւոնդ Մելոյեան, Հրաչ Սարգիսեան, Ռաֆաէլ Զարդարեան, Յարութիւն Ֆրէնկեան, Ոստանիկ Գ. Գեղարքունի, Նիկողոս Սարաֆեան, Բիզանդ Թօփալեան, Փայլակ Միքայէլեան, Արշամ Տատրեան, Զ. Մ. Որբունի, Ծահան Ծահեուր, Վազգէն Շուշանեան, Ծաւարշ Նարդունի:

«Մեմֆ»ին մանիֆեսթը հայ գրականութեան եւ մշակոյթին ծառայելու համար, կ'առաջադրէ սերտ գործակցութեան եւ համերաշխութեան գետին մը ստեղծել հայ գրողներու միջեւ: «Մեմֆ»ին մասնակից իւրաքանչիւր գրող ու մտաւորական «Մեմֆ»ի հաւաքական եւ ընդհանրական մտածողութեան հետ նոյնանալով հանդերձ՝ պիտի պահէր ըստ մանիֆեսթին, «իր անհատականութեան ազատ ու լրիւ զարգացումը»: Կեցուածք մը, որ կը յատկանշուի իր լայնախոհութեամբ եւ մտաւորական անկախութեամբ՝ մեկնակէտ ունենալով. «Հայ նորագոյն գրականութեան ազատ զարգացումն ու ծաղկումը»: Մանիֆեսթը Մեմֆին կը վերապահէ նաեւ շողախի գեր մը կատարել ընդհանրապէս Հայկական Սփիւռքի գրողներուն միջեւ:

Մանիֆեսթէն կ'արժէ ընդհանրացնել այն գաղափարները, որոնք այսօրուան հայ մշակոյթի ծաղկումին համար եւս կը պահեն իրենց թերազրականութիւնը եւ այժմէականութիւնը:

«Փնտտելով իւրաքանչիւրին մօտ նոյն ժողովրդի գաւակներուն յատուկ հասարակաց գծեր, ներշնչումներ ու մտահոգութիւններ՝ նամբայ հարթել.»

Գաղափարները եւ անոնց ազգային-քաղաքական մակարդակի վրայ ունեցած տարբերութիւնները ո՛չ միայն հեռացուցեր են այլ նոյնիսկ օտարացուցած են նոյն ժողովուրդի պատկանող գրողներն ու մտաւորականները: Երևոյթին ախտաճանաչումը՝ հասունութեան պակասով կը բացատրուի: Մօքի եւ հորիզոնի սահմանափակութեամբ: «Մեմֆ»ի գրագէտ տղաքը, Փարիզ նստած կը փորձեն ազատագրել հայ միտքը իր կապանքներէն եւ հասարակաց մտահոգու-

թիւններ եւ ներշնչումներ փնտռել իրարու մօտ եւ իրարու մէջ: Ու այդ ուղեծիրով «ճամբայ հարթ-ի»:

Հասարակաց ներշնչումը կը բխի նոյն անցեալը, նոյն ճակատադիրը, նոյն մշակոյթը ունենալու համահայկական գիտակցութենէն...: Հայ մշակոյթի անգաստանը նոր աղօսներով թարմացնելու հաւաքական եւ հասարակաց մտահոգութենէն...:

Բայց ճամբայ հարթողները մի'շտ ալ քարկոծուած են...: Վօյթեր հետեւեալ ձեւով բանաձեւած է վիճակէն թելադրուող գաղափարը. «մեր քշուառական մարդկային արարածը այնպէս շինուած է, որ սովորական ճամբէն փախողները միշտ ալ քարեր կը նետեն անոնց՝ որոնք նոր ճամբայ մը ցոյց կու տան»:

Մանիֆեստին երկրորդ հիմնական եւ կեդրոնական գաղափարը կը հանդիսանայ հետեւեալը:

«Որոնք եւ կերպարանք տալ, ժամանակի ընթացքին, ընդհանուր հանգանակի մը, որ ազատութիւն տալով հանդերձ իւրաքանչիւրին անհատականութեան՝ համապատասխանէ հայ մշակոյթի պահանջներուն»:

Փարիզի շփոթեցնող, շլացնող եւ շփոթահար պահող միջավայրին մէջ, ուր գեղագիտական եւ գրական հակադիր հոսանքները կը խճողեն մշակութային այլապէ՛ս կենսախայտ ու կենսայորդ հրապարակը՝ «Մեճէ»ի շուրջ համախմբուած մտաւորականութիւնը իրեն մեկնակէտ կը դարձնէ արուեստի եւ գրականութեան ազգային պահանջները: Պատուաստելով հանդերձ հայ միտքը օտար մշակոյթներու նպաստով, որոնումի ճամբով կ'ուզեն հասնիլ հասարակաց հանգանակի մը, որ համապատասխան ըլլայ հայ մշակոյթի ձգտումներուն: Առողջ ձգտում է նաեւ անհատականութիւններու ազատ զարգացման արտայայտութիւնը, որ իւրաքանչիւր ստեղծագործ արուեստագէտի եւ մտաւորականի հոգեկան պահանջքը կը կազմէ:

Մանիֆեստով բանաձեւուած «Մեճէ»ի հասկացողութիւնը իր արտայայտութիւնը գտած է «Մեճէ»ի էջերուն, տարբեր մտաւորականներու եւ գրողներու կողմէ յայտնուած տեսակէտներով:

Տեսական-քննադատական գրութիւններով հանդէս եկող Յ. Ֆրէնկեան «Մեճէ»ի առաջին համարին մէջ «Վէպի մը հերոսին» խորագրուած արձակով, որ Շահան Շահնուրի «Նահանջը Առանց Երգի» վէպին գլխաւոր հերոսներէն Պետրոսին ուղղուած խորհրդածութիւններ կը բանաձեւէ, կ'արտայայտէ նաեւ Մեճէեան մտածողութիւնը՝ հակառակ խմբագրական ծանօթութեամբ կատարուած նշումին, ըստ որուն արտայայտուած մտքերուն պատասխանատուութիւնը կը վերապահէ միայն գայն ստորագրողին: Խմբագրութեան կողմէ կատարուած մատնանշումին տուն տուն ուղղուած պատճառը Յ. Ֆրէնկեանի

մաքերուն համարձակ եւ յախուան արտայայտութիւններն են՝ Արեւելքը մտնալով Արեւմուտքին բացուելու առաջադրութեամբ:

Ըստ Յ. Ֆրէնկեանին, որ Արեւմտեան քաղաքակրթութիւնն ու մտածողութիւնը Արեւելքին կը հակադրէ, արեւելքէն արեւմուտք հաստատուած հայ մարդը ընդհանրապէս եւ հայ մտաւորական տղաքը (երիտասարդութիւն) մասնաւորաբար պէտք է օր առաջ թօթափեն իրենց վրայէն արեւելքցիին յատուկ եղող զգացականութիւնը եւ ձերբազատուին զարերով կուտակուած «տառապանքէն, ազգային ցաւէն, յոռետեսութենէն, ախ ու վախէն», ամբողջութեամբ արեւմուտքցի ըլլալով անոր լոյսին բացուին եւ իրր զարգացման անհրաժեշտ տարր զայն ընդունին իրենց մէջ: «Ժողովեցէ՛ք ինչ որ ձեր նամբուն վրայ կը գտնէք որպէս մտքի ծաղիկներ. — Արուեստը: Զարգացէ՛ք, զարգացէ՛ք, անով է որ պիտի յաղթէ՛ք կեանքին, պիտի յաղթէ՛ք մարդոց եւ մանաւանդ այն նակատագրին որուն կը հաւատաք: Անով է որ պիտի յաղթէ՛ք մանաւանդ ձեր անձին: Արեւմուտքցի եղէ՛ք, արեւմուտքը սիրեցէ՛ք ու անոր լոյսովը ողողեցէ՛ք ձեր աչքերը»:

Տեղ-տեղ հակասական մտքերու զարգացումով, Արեւմուտքը Արեւելքին հակադրող մտածողութեամբ՝ Ֆրէնկեան կը յանգի «Մենք»ի հաւարական եւ ընդհանրական բանաձեւումին. «բոլորս պիտի պոռանք օր մը այդ միավանկը Մենք: Բայց որպէս զի այդ հաւաքական կանչը կարելի ըլլայ՝ անհրաժեշտ է որ մեր տակաւին երիտասարդ հոգիները առանց երբեք blasé ըլլալու պահեն ինչ որ կայ իրենց մէջ ազնուական, վեհ ու մաքուր «փաշա մանչերու» արժանի»:

Արեւելքէն առնուած արեւմուտքի լոյսով շագախուած տալու առաջադրութիւնը պէտք չէր որ Յ. Ֆրէնկեանը առաջնորդէր արեւելքի ուրացման, ա՛յդ աստիճան:

Փարիզի մտաւորական-գրագէտներէն Շաւարշ Նարդունի, որ «Մենք»ի հրատարակութեան օրերուն ոչ միայն տարիքով երիտասարդ էր, այլ եւ մտածողութեամբ, իր երիտասարդական յեղափոխական կեցուածքը կ'արտայայտէ գրական հասկացողութիւններու շուրջ, յատկապէս հին աւանդութիւններէ հրաժարելու, արուեստի նոր ու արդիական կերպեր որոնելու ուղղութեամբ:

«Մենք»ի մանրփնտրով արտայայտուած մտածողութիւնը ընդհանրացնելու կը ծառայեն իր «— Մենք... — Մենք... — Մենք...» խորագրուած անական խորհրդածութիւնները, որոնք յեա-պատե-րազմեան գրական սերունդին հաւատոյ հանգանակը կը ձեւակերպեն այն սկզբունքով, ըստ որուն «գոյութիւն ունին հիմա նախապատե-րազմեան մարդն ու յետ պատերազմեան մարդը»:

Շաւարշ Նարդունիի հայեցողութեամբ յետպատերազմեան մարդու եւ գրագէտի հոգեբանութիւնն ու զգայնութիւնը կը տարբե-

րին նախապատերազմեան մարդու եւ զրազէտի հոգեխառնութենէն եւ զզալակերպէն: Ահա թէ ինչու ան կ'առաջադրէ յետպատերազմեան սերունդին համար նո՛ր գիմագիծով գրականութիւն ստեղծելու հրամայականը՝ ամբողջ Սփիւռքի տարածքին: Թէ ի՞նչ պէտք է ըլլան դիմագիծին կերպարանք տուող գոյներու արտայայտութիւնները: Շաւարշ Նարդունի անոր կու տայ հետեւեալ պատկերացումը. «Ի՞նչ է մեր նպատակը, — գծել յետ-պատերազմեան սերունդի մը պատկերը, պատրաստել գրական յեղափոխութեան մը նախատարերբը, փոխել հոգին, աւանդութիւնները, ձեւերը, որ կը տիրապետէին մեր գրական աշխարհին մէջ: Մանաւանդ բոլորովին ջնջել գրական սերունդներու փոխանցման սովորութիւնները»:

Հինի ու նորի միջեւ խրամատը կը խորացնեն Շաւարշ Նարդունիի տեսական մտածումները, որոնք հինին հակադրութեամբ կը փորձեն ճիշդ orientation տալ գրական նոր կամ երիտասարդ սերունդի մտաւարականութեան: Բոլոր ազգերու գրականութեան բացուելու քաղաքականութիւն կ'առաջադրէ, «տիեզերքի ձայներուն» հաղորդ մնալու սկզբունքով: Արուեստն ու գրականութիւնը Հայրենիքը փոխարինող ազդակ դառնալու են՝ մինչեւ հայութեան իր սեփական հոգին վրայ հաստատուելու պատմական օրը. «մե՛նք, հողէ զրկուած երիտասարդներ, կ'ուզեմք արուեստի հողին վրայ բարձրացնել մեր ժողովուրդը, որպէս զի դիմանայ մի՛նչեւ որ իսկական հողը գտնէ՝ բնակարան կանգնելու համար»:

«Մե՛նք»ի սերունդէն բանաստեղծ եւ արձակագիր Նիկողոս Սարաֆեան, որ սերունդի յառաջապահներէն է նաեւ իբր ստեղծագործող, իր սերնդակիցներու մտածողութեան հետ քայլ պահելով հանդերձ, իր մենքեան հայեցողութեան կու տայ ինքնադրոշմ իւրայատկութիւն, որ կը յատկանշուի յախուռն ըմբռնողութեամբ:

Նիկողոս Սարաֆեան եւս կ'ընդհանրացնէ՝ անկախ գաղափարական պատկանելիութենէ, Սփիւռքի մէջ գրականութեան ապակուսակցականութիւնը եւ գայն «մեծերու կեղծ, ճրի եւ ունայնամիտ հովանաւորութեան» ազատագրելու գաղափարը: Կը քննադատէ անխնայօրէն հիներու եւ բողոքական մշակոյթի կապկումը, որ սեփական մշակոյթին անգիտութենէն կ'առաջանայ:

20-րդ՝ «Նախորդներէն տասն անգամ աւելի արագ վազող հրակայ դարու» սերունդը որպէս՝ Նիկողոս Սարաֆեան կը զարգացնէ այն միտքը թէ՛ Դարը կը պահանջէ իր յառաջդիմութեան համապատասխան գրական զարգացում, որովհետեւ ըստ իրեն. «Աւելի դիւրին էր երբեմնի պոհեմ-ի անօրի գրականութիւնը, քան հիմակուանը, որ մեզմէ կը պահանջէ շատ աւելի գրական ըլլալ եւ օրօրներ ու ճառեր

գրել է աւելի՛ մտածել, որ գրականութիւնով միայն չեն փրկուիր ո՛չ իր հոգիւն եւ ոչ ալ իր ազգը»:

Արեւմտահայ գրականութիւնը՝ Սփիւռքեան հոգեխառնութեամբ, արեւմտա-եւրոպական մտածողութեամբ եւ արագ զարգացող դարու կշռոյթով վերանորոգելու եւ կենսաւորելու առողջ ձգտումն ու առաջադրանքը ունենալով հանդերձ «Մեցեֆ»ի մանիֆեսթն ու անոր տեսարաններուն կողմէ կատարուած ընդհանրացումները, տեղ-տեղ անոնք յանգած են ծայրայեղութեան, ինչ որ չէ արդարացած «Մեցեֆ»ի մէջ տեղ գրուած ստեղծագործական էջերով:

«Մեցեֆ»ի քննադատական եւ գեղագիտական մտածողութիւնը, — հայկական եւ եւրոպական իմացական շարժումներու, գիրքերու, գեղարուեստական ձեռնարկներու, պարբերականներու եւ դէմքերու մասին անդրադարձումներով, — բացայայտուած է ընդհանրապէս պարբերագիրքի վերջաւորութեան՝ «Գրականութեան եւ Արուեստի Լրատու» բաժինով թէ պարբերագիրքի էջերուն տպուած տեսական յօդուածներով:

Չոյզ բաժիններու տեսական յօդուածներով, արուեստի քրոնիկներով եւ քննադատական ակնարկներով ալ, «Մեցեֆ»ի հաւաքական առաջադրութիւնը եղած է համահայկական կեցուածք-եւրոպական մշակոյթին հաղորդ ընդգրկում-քննադատական վերաբերում երէցներու հանդէպ:

«Մեցեֆ»ի տեսական գրիչներէն Հրաչ Սարգիսեան «Հապենպ Ակնարկ մը Ֆրանսական Արդի Գրականութեան Վրայ» յօդուածով, առանց խորանալու ֆրանսական գրականութեան ժամանակակից հոսանքներու իմացումներուն մէջ՝ իրապէս արագ ակնարկով մը տպաւորութիւններ կ'արտայայտէ՝ փորձելով պատկերացումը տալ Ֆրանսայի գրական կեանքին: Ըստ յօդուածագիրի կարծիքին, Ֆրանսայի 1930-ական թուականներու գրական կեանքը դպրոցներէ աւելի գրողներու անհատապաշտութեամբ կ'առաջնորդուի: Հակառակ «շատ հոսանքներ» ըլլալուն, անոնք իրենց ուղղութեամբ չեն ներգործեր: Միայն գերիրապաշտութիւնն է, որ զգայացունց իր «մանիֆեսթ»ով ուշադրութիւն գրուած է: Գրողներու անհատական ազդեցութեան վրայ շեշտը դնելով, ֆրանսական արդի գրականութենէն կ'առանձնացնէ միջազգային առումով հեղինակութիւններ. «Եթէ դպրոցները խորապէս չեն ազդեր, կան անհատներ որոնք կեդրոնական դիրք ունան՝ կը տիրապետեն շատ մը երիտասարդ մտքերու վրայ: Ներ-

կայիս չորս հսկայ տաղանդներ — Մարսի Բրուստ, Բօլ Վալերի, Անտրե Ժիտ եւ Գլոսել առաջնորդողի դեր կը կատարեն»:

Ֆրանսական արդի գրականութեան մէջ վիպական ժանրին մասնաշատուկ դերը բնդգծելէ ետք՝ շեշտուած անհատականութեան տէր բանաստեղծներու բացակայութիւնը կը հաստատէ ա՛յն իրողութեան լոյսին տակ, որ Ֆրանսական ակադեմիան տոնեօք իր քառասուն անդամներուն երեք քառորդը բանաստեղծ կը հաշուէր, իսկ այդ օրերուն՝ երկու - Հանրի տը Բընեիէ եւ Բօլ Վալերի:

Ինչքան ալ ակադեմիաները գիտական առումով բարձրագոյն մակարդակի հիմնարկներ են, բայց միակ չափանիշը չեն կազմեր գրական կամ բանաստեղծական բացառիկ անհատականութիւններու գոյութեան: Որքան մեծ բանաստեղծներ յաճախ դուրս կը մնան ակադեմիաներէն եւ չեն արժանանար գրական միջազգային մրցանակներու (Արակոն, Բօլ էլիւար եւն.): Ֆրանսական տիրապետող զպրօցին՝ գերիրապաշտութեան մասին իր վճիռը բննադատական հետեւեալ շեշտը ունի, հակառակ որ անոր ազդեցութիւնը ֆրանսահայ գրականութեան վրայ եւս ակնյայտ կը համարուի. «Նոր բանաստեղծները հետզհետէ կ'ուզեն զարմացնել եւ հմայել գիւտի չափագանց նիգերով»:

Հրաշ Սարգիսեան, որ Ֆրանսական արդի գրականութեան շարժումներուն հետեւող մասորական մըն էր, եւ հակառակ իր խոստումին՝ «Ֆրանս. արդի գրականութեան մասին ուրեմն կարելի չէ խօսիլ, զայն հոսանքներու վերածելով, այլ առանձնապէս անհատներ առնելով ու վերլուծելով, ինչ որ յաշորդաբար պիտի տանք «Մենք»ի մէջ»՝ գրականագիտական ուրիշ յօդուածի մը տակ չենք հանդիպիր իր անունին «Մենք»ի հետագայ համարներուն մէջ:

«Մենք»ի գրադատական կարծ, բայց դիպուկ ակնարկներուն մէջ բանաձեւուած կը գտնենք մենքեան սերունդին բննադատական կեցուածքը, յաճախ ուրացումի միտող ծայրայեղութիւններով, որոնք ստորագրուած են Վազգէն Շուշանեանէ, Շաւարշ Նարգունիէ, Նիկողոս Սարաֆեանէ, Յարութիւն Ֆրէնկեանէ եւ Շահան Շահնուրէ:

Սփիւռքի թէ հայրենիքի մէջ լոյս տեսած գործերու մասին «Մենք» ըսած է իր խօսքը՝ արուեստի եւ գրականութեան իրեն յատուկ գեղադիտական պրիսմակէն անցնելով գրադատուած գիրքին պարունակութիւնն ու գեղարուեստական արժէքը: Եւրոպական գրական պարբերականներէ որդեգրուած կերպով, «Մենք»ը յաջողած է բննադատական մտածողութեան տալ որքա՛ն հակիրճ նոյնքան կուռ եւ խիտ կառոյց մը, որ դասական ըմբռնողութեան շատարանութենէն հրաժարում մըն է:

Միա՛յն ա՛յս նորարարութեամբ չի յատկանշուիր «Մենք»ի

քննադատական մտածողութիւնը, այլ՝ երէցներու հանդէպ բացասականութեամբ: Անո՛վ է նաեւ, որ «ՄեՆԲ»ը իր շուրջ ստեղծած է աշխուժութիւն, հակազդեցութիւններ եւ համակրալիք վերաբերումի հետ մերժողական արձագանգներ:

Առաջին համարին մէջ «ՄեՆԲ»ի յառաջապահներէն Վազգէն Շուշանեանի գրադատականը՝ Կոստան Զարեանի «Տատրագոմի Հարսը» պոեմի մասին, որ գրախօսուող գիրքէն աւելի գրողին վրայ շոնդալից գրո՛հ մըն է՝ որակումներու անհակակշիռ աստիճանաչափով: Սերունդի մը՝ Փարիզի մենքեան սերունդի՝ կեցուածքը գրսեւորել յաւակնող Վազգէն Շուշանեանի սոյն աղմկայարոյց գրախօսականը, պարկեշտ դատումէ աւելի իր խառնուածքին յատուկ յախուռն եւ ուրացող պոռթկում է եւ՝ գեղում, որուն հետ դժուար թէ կարելի ըլլայ հաշտեցնել գրական շափանիչներու անեղծութիւնը:

Վազգէն Շուշանեան կը գրէ Կոստան Զարեանի մասին. «Դժուար է այս խորհրդածութիւնները չընել, երբ մարդ կը կարդայ «Տատրագոմի Հարսը» ու այդ քառերու շքեղ կոյտին մէջէն, կը փնտռէ հինաւուրց ու արիւնահեղձ երկիրը որուն ցաւագին երագովը կերակրուեցան ամբողջ սերունդներ: Ո՞վ է այս մարդը, այո՛, գրասեղանին վրայ հակած դպիրը այս, որ ուրիշին քանի մը էջերուն վրայ՝ քանի մը ժամ որոնալով, տխուր յաւակնութիւնը ունի հայոց երկրին մեռեալ այլ այնքան մերձ անցեալը երգելու: ՄեՆԲ կը մերժեմք այս մարդուն գրադարանային դիւցազներգութիւնը՝ որ մտքի ընդարձակ գիջութիւն մըն է պարզապէս: ... Օտար մըն է, որ կեցած մեր ցաւի ընդարձակ տարածութեան դիմաց՝ կ'ապաւինի իր քառերուն գեղեցկութեան, մեզ խաբելու համար:

«Ու այդ քառերը սուտ կը խօսին»

Հայ գրականութեան «քառի եւ մտածումի կախարդ»ին մասին «ՄեՆԲ»ի Վազգէն Շուշանեանի գրիչով բանաձեւած դատողութիւնը հերքողն եղած է դատաւորներուն մեծագոյնն ու ամենէն անաչառը՝ ժամանակը: Կոստան Զարեան կ'ապրի հայ գրականութեան մէջ իր վաստակին թէ տաղանդին մեծութեամբ...:

«ՄեՆԲ»ի ուրացման երկրորդ թիրախը հանդիսացած է ուրիշ հեղինակութիւն մը՝ նշանաւոր պատմաբան Նիկողայոս Ադոնց: «ՄեՆԲ»ի խմբագրութեան կողմէ գրի առնուած են հետեւեալ գաղափարները, որոնք պարզապէս կը զարմացնեն Նիկողայոս Ադոնցը մեծ հայ եւ գիտնական դաւանողները յատկապէ՛ս, «Ծեր դասախօս մը որ հին «Նոր Դարեան» մը եւ պիտակաւոր յետադիմական մըն է ու իր քարեկամներուն համար իսկ «պրճոտ ու փոքրոգի մի մարդ»՝ Նիկողայոս Ադոնց, պատմաբան ու բանասէր ի պաշտօնէ եւ գրականագետ իր պարապոյ ժամերուն՝ ամիսներէ ի վեր ելած է արշաւի երկու ա-

րեւմտահայ մեռած գրողներու՝ Ռուբէն Զարդարեանի եւ Մկրտիչ Պէշիկօօշեանի դէմ: Ու կը յայտարարենք յանուն այս ժողովուրդին վիրաւորուած արժանապատուութեան, որ բոլոր հայերը հաւասար են, բացի սրիկաներէն, դաւանանքներէն, ապագայնացած քաղֆենիներէն ու ասոնց ծառայութեան մէջ գտնուող մտաւորականներէն, իրենց դարաւոր գերութեան ու ի խնդիր ազատութեան մղած մարտնչումներուն դէմ»:

Ինչպէս կ'երեւայ՝ «Մեմֆ»ը՝ մե՛ծ պատմարանին հակադրողը գաղափարներու եւ տեսակէտներու տարբերութենէն աւելի, կէ՛րքն է: Փոխանակ քննադատական առողջ եւ շինարար ոգիով, — ի՛նչ որ պէ՛տք էր ըլլար «Մեմֆ»ի շուրջ համախմբուած լուրջ եւ զարգացած մտա ուրականներունը, — վերլուծելով հակադրուելու Ազոնցի տեսակէտներուն, դիմուած է դիւրին միջոցին՝ ուրացող ու նուաստացնող պարսաւանքին:

Ինչպէս «Մեմֆ»ին, Խորհրդային Հայաստանի համար եւս Նիկողայոս Ազոնցը չհասկցուած մնալէ եւ երկար ժամանակ անտեսուելէ ետք, ընդունուեցաւ եւ ըստ արժանւոյն գնահատուեցաւ իր պատմագիտական երկերուն հրատարակութեամբ եւ հայ պատմագրութեան միջազգային առումով բերուած նպաստին գնահատութեամբ:

Աւանդական մամուլի հանդէպ եւս «Մեմֆ» չէ վերապահած իր դժգոհութիւնները: «Պարբերականներ» խորագրին տակ քննադատարար անդրադարձած է «Հայրենիք» ամսագրին, Գահիրէի «Յուսարբեր» եւ Փարիզի «Ապագայ» թերթերուն մասին: Շուտով Նարդունի՝ «Հայրենիք» ամսագրի հարիւր հատորի հրատարակութիւնը ողջունելէ ետք, կ'արժարձէ գրական քաղաքականութեան, գրական ամսագրի համար ընտրութեան զգայարանքի եւ ճաշակի անհրաժեշտութեան հարցերը, որոնք ըստ իր հայեցողութեան կը բացակային «Հայրենիք» ամսագրին բովանդակութիւն տուող ուղղութենէն: «Յիշեմք երրորդ պատեառը, ամերիկեանիզմը, — էջեր լեցնելու կամ ծաւալ առնելու սէրը նիւթ կը պահանջէ (անհամ ու անլի նորավէպեր, նրկերը ոտանաւորներ եւ դրուագներ առանց պատմական պատասխանատուութեան, առանց հակակշիռի)»

Վազգէն Շուշանեան՝ «Յուսարբեր»ի եւ «Ապագայ»ի մասին կատարած խորհրդածութիւնները միա՛յն իր պատասխանատուութեան վերապահելով (խմբագրութենէն անկախարար) գնահատութիւնը կը կատարէ մամուլի զոյգ օրկաններուն բովանդակութեան եւ լեզուական մակարդակին: Առաջինին հանդէպ բացայայտ համակրանքով կը զրուատէ անոր բովանդակութեան աշխուժութիւնը, լայն հետաքրքրութիւններ գոհացնելու հորիզոնը, կարեւոր հանրային խնդիրներ արձարծելով ընթերցողը բարձրացնելու ճիգը եւ հայոց գաղթական

լեզուին հանդէպ ցուցարեբաժ հոգածութիւնը: Սակայն, ինչ կը վերարեբերէր անոր կուսակցական տոկմաթիզմին, Վ. Շուշանեան զայն չափազանցուած կը նկատէ. «Պաշտօնաբերքը՝ կուսակցութեան մը, ան շղուտ, գրեթէ զինուորական կարգապահութեամբ մը կը հետեւի այն բոլոր փառաբանական շարժումներուն որ կ'ակօսեն Արեւելքը: Սակայն շարժումներու յորձանքին մէջ — ինչպէս չըսել — ան կրկին կը կորսնցնէ իր պաղարիւնութիւնը: Այսպէս՝ դժուար է յուսալ, որ ան կարենայ առարկայօրէն մօտենալ բրտական ու ռուսական խնդիրներուն, որոնց հանդէպ ի յառաջագունէ ունի կանխամտածուած ու կանխորոշուած կարծիքներ՝ որ կը մնան անփոփոխ, որքան ալ դէպքերը փոխեն իրենց յարաշարժ ընթացքը»:

Վազգէն Շուշանեան քննադատական աւելի անխնայ վերարեբուժ ցոյց տուած է «Ապագայ»ի հանդէպ. «Աղբատ՝ գաղափարներով, կրկին աղբատ՝ լեզուով մը, որմէ պիտի ամչնային, այո՛, «Աւետարեբ» խմբագրող Ամերիկացիներն իսկ, երիցս աղբատ փառաբանական ու ընկերային ծանօթութիւններով, անգամ մը եւս աղբատ ու գուրկ խանդավառութենէ — բարի մարդիկ — մարդ կ'ապշի թէ յամի շնորհաց հագար ինն հարիւր երեսուն եւ մէկին կարելի է նման բերք մը խմբագրել այս փառաբան մէջ»:

Անկախաբար «Մենք»ի խիստ քննադատական ոճէն, արժէքներու հանդէպ պահած է մտաւորական ողջախոհութիւնը, արժէքին գիտակցութենէն մեկնող ճշմարիտ գնահատութեամբ: Այս տեսակէտով Նիկողոս Սարաֆեանի ստորագրած գրախօսականը Գեղամ Տէր Կարապետեանի «Տարօնի Աշխարհ» եւ Շաւարշ Նարդունիի գրախօսականը Ակսել Բակունցի «Մթնածոք»ի մասին կու տան գաղափար մը մենքեան զեղագիտական հասկացողութեան եւ շարժանի մասին: Նիկողոս Սարաֆեան այսպէս կ'եզրակացնէ իր գատումը. «Բայց Տարօնի Աշխարհը պատկանելի է իր կազմով ու հակառակ իր բոլոր անհասարկութիւններուն եւ հոգեբանական ծանծաղութեան՝ կու տայ լիովին շրջան մը՝ որոշ բուականներով, դիմագծի, հագուստի, գաւառի լեզուի, վանքի, վարուելակերպի, ըմբռնումի աշխարհագրական յստակ ու յատկանշական նկարագրութիւններով: Ու ատիկա շատ վեր՝ մեր գաւառական գրականութեան շատ շատ էջերէն, որոնց բաներու մոլի փառասիրութիւնը կրթնած է յանախ պզտիկ, նիհար յիշատակի մը վրայ»:

Շաւարշ Նարդունիի վերլուծումը ինքնուրոյն մեկնակէտով ֆրանսական գրականութեան այդ օրերու հոգեբանական լուսարձակին տակ կ'առնէ Ակսել Բակունցի «Մթնածոք»ը քննահանրացնելով գրական հետեւեալ հետաքրքիր մտածողութիւնը. «Բակունց վարպետ արուեստագէտն է համր գրականութեան, չափազանց ինքնատիպ,

նոյնիսկ անկախ ֆրանսական «Լոուքեան Դպրոց»էն: Եթէ ֆրանսական դպրոցը կ'աշակերտի համր Սինեմալիս, ինչպէս նաեւ հոգեբանական այն փորձերուն, որ կ'աշխատին պեղել մարդուն ենթագիտակցական աշխարհը, Բակունցի համրութիւնը, ազդուած ըլլալով հանդերձ իր հոգալիս ու կենդանական աշխարհէն, խորերէն եկած վարժութիւն մըն է արեւելցի մարդու: Արդարեւ չի' խօսիր արեւելցիին, եւ, զարմանալի' է, համր է նաեւ արեւելցի փիլիսոփան (ան կը նայի, կը դիտէ իր ներսը, — ներհայեցողութիւնը արեւելեան դպրոց մըն է)»:

«Մեցեք»ի քննադատական հայեացքներն ու վերլուծական անդրադարձները չեն սահմանափակուիր միայն հայ գրական-իմացական կեանքով, այլ՝ կը տարածուին եւրոպականին վրայ, մասնաւորաբար՝ ֆրանսականին: Հայ գրական կեանքին անդրադարձող նո'յն գրիչներն են՝ Շաւարշ Նարդուեի, Վազգէն Շուշանեան, Նիկողոս Սարաֆեան եւ Շահան Շահնուր՝ որոնք եւրոպական գրականութենէն եւ արուեստի փիլիսոփայութենէն կատարած իրենց ընթերցումներուն հաղորդ կը սահեն հայ գրական միտքը՝ կարճ բայց խորաթափանց դատումներով: Այս ուղղութեամբ ամենէն աշխոյժները Շաւարշ Նարդուեի եւ Վազգէն Շուշանեանն են:

Շաւարշ Նարդուեի առաւելաբար կ'անդրադառնայ արուեստի հոգեբանախօսական հարցերուն առնչուող գիրքերուն: Այսպէս՝ *A. Thibaudet*-ի «Physiologie de la critique» եւ *Charles Baudouin*-ի «La psychoanalyse de l'art» գիրքերուն բովանդակութիւնը ներկայացնել անկախաբար, կը կատարէ անոնց բերած նորութեան գնահատանքը: Առաջինին հեղինակը՝ Ալպեր Քիպոտէ, որ ամբողջ Եւրոպայի ամենէն հեղինակաւոր մատուորականներէն եւ հմուտ քննադատներէն մին կը համարուի, իր սոյն գիրքով կը հաստատէ թէ քննադատութիւնը «գրական սեռ մըն է եւ ստեղծագործական նկարագիր ունի»: Քիպոտէի օրերէն սաղին վէճի առարկայ ըլլալէ չէ դադրած Քննադատութեան գրական սեռ մը եւ ստեղծագործական նկարագիր ունենալու հանգամանքը: Երկրորդին բովանդակութիւնը՝ հոգեվերլուծման կամ ֆրոյտիզմին յեղաշրջական անդրադարձները իբր նիւթ ունի, արուեստի եւ գրականութեան աշխարհէն ներս:

Գեղեցկագիտական հասկացողութիւնները «գերանորոգած» ֆրոյտիզմի վերլուծման նուիրուած Շարլ Պոտտուանի գիրքը Շաւարշ Նարդուեիի գնահատութեամբ «ուսումնասիրութիւնն է արուեստագէտներու հոգեբանախօսական վիճակին, որուն արտայայտութիւնն է իրենց գործը...»: Այս տեսակէտով է, որ կ'ըսէ Շաւարշ Նարդուեի՝ «Այսօր բազմաթիւ են գրագէտները, որոնք հոգեվերլուծական բնագիտութիւն մը կը կատարեն արուեստի բոլոր գործերուն վրայ»:

Այդ գրագէտներէն մին ալ հայ գրականագիտական մտքին համար Շուարշ Նարդուինն եղաւ, բայց իր հոգեբնաստական ուսումնասիրութիւնները կարգ մը հայ գրողներու վրայ յաջող արդիւնքի չյանգեցան, ինչպէս պատահած էր ան եւրոպական գրականութեան համար:

Վազգէն Շուշանեանի անդրադարձները ժամանակակից գրական հարցերու եւ գիրքերու մասին, գրականագիտական մտայնութիւններէ աւելի, տպաւորապաշտ դպրոցին կը պատկանին: «Մեք»-ի թիւերուն մէջ, ան իր հիացական տպաւորութիւնները, — զեղուն եւ յորդ արտայայտութիւններով, — կամ հիասթափութիւնները՝ ձաղկիչ եւ անխնայ որակումներով գրած է ժորժ Տիւհամելի «Տեսարաններ Ապառնի Կեանքի», «Բանաստեղծութիւններ Ամերիկեան Բանուորներու», Աղեքսանդր Պուշկինի «Յեղափոխական Բանաստեղծութիւններ», Տ. Ռիզանովի «Ամուսնութիւն եւ Համայնավարութիւն», «Տասներկու Բանաստեղծներ» հատորներու մասին: Քաղքենիական բարբերու եւ քաղքենիացած մտայնութիւններու դէմ ինքզինք ոխերիմ հակաակորդ հռչակած համակրելի բմբուսը, որ եղած է Վազգէն Շուշանեան, քննադատական ակնարկներուն մէջ եւս կ'արտայայտէ նոյն ոգին: «Բանաստեղծութիւններ Ամերիկեան Բանուորներու» հատորին մէջ զինք խորապէս տպաւորողը անոնց բնկերային խորքին հետ լեզուական նորարարութիւնն է, «առօրեայ ամերիկերէն»-ի գործածութեամբ, ուր «հետզհետէ կը զարգանայ նկարագեղ, հում ու լի գեղեցկութեամբ լեզու մը, որ Շէլլիի կամ Շէյքսփիրի անգլերէնը չէր ուրովի»: Բանաստեղծութիւններէն համակրանքը կ'անցնի բանուորներու առօրեայ տառապալից կեանքին, «որ կը մաշին իրենց համապագորեայ աշխատանքէն եւ որ կը զգան նաեւ թէ երկնակարկառ պիտի մնան երկրին մէջ՝ իրենք է որ պիտի բերեն լուսածագ ապառնին»: Ասիկա ալ, կ'ըսէ Վազգէն Շուշանեան, գրականութիւնն է եւ որ կրնայ յաղթութեամբ տոկալ բազմաթիւ քաղքենի մրցակցութեանց:

«Տասներկու Բանաստեղծներ» հատորին բովանդակութիւնը եւս նոյն ակէն խմած ըլլալով իր ջուրը՝ կ'արժանանայ Վազգէն Շուշանեանին համակրալիք վերաբերումին: Զախակողմեան բանաստեղծներ են, որոնք նաեւ որպէս յեղափոխութեան բարեկամ մտաւորականներ թշնամիներն են քաղքենիութեան: Անոնցմէ իւրաքանչիւրին բանաստեղծական էութիւնը բնորոշելէ ետք, կու տայ նաեւ հաւաքական գիմագիծը. «Այս տասներկու բանաստեղծները, իրենց երկրին մէջ ուր դեռ կը յամենայ, քաղցր տրամուրեամբ մը, յեղափոխութեանց ու թափուած արեան յիշատակը, անշուշտ աւետարեք թռչուններն են վաղուան: Եկած յեղափոխութեան՝ մեծ մասով բըշ-

նամի բանակէն, անշուշտ անոնք չունին բիրտ ու դաժան իրականութեան անմիջական զգացումը՝ զոր կը յատկանշէր այն ամերիկեան բանուորները, որոնց վրիժառու երգերէն նմոյշներ տուինք «Մենք»ի առաջին բիւիճ մէջ»:

Ո՛չ միայն Հետաքրքրական, այլև՝ իր դրականութեան սրամտութեամբ յագեցած են Շահան Շահնուրի *Jerome K. Jerome*-ի «Trois Hommes Dans Un Bateau»ի եւ *Claude Farrère, Lotif* մասին գրած քրննադատական ակնարկները:

Առաջինը՝ դրախօսական իր բնոյթով զիրքին բովանդակութեան անդրադառնալէ ետք, որ զաւելջտական է իր խորքով, Շահնուր կը յարէ. «դասական գիրք մըն է ըսին, հեղինակը Անգլիոյ արդի լաւագոյն գաւելջտագիրն է ըսին ականջս ի վար, գիտնալով որ թէ՛ դասականները կը սիրեմ եւ թէ՛ գաւելջտագիրները: Զայն կարդալով չիսնդացի սակայն. կամ շատ քիչ: Պէտք է խոշոր ցիգ մը ընել եւ կատարելապէս անգլիացի դառնալ (իմ գործս չէ), անոնց մորթը հագնիլ, կարենալ խնդալու համար: Պաղած ապուր պատմութիւններ»:

Իր եզրակացութեան մէջ, Շ. Շահնուր պատկերաւոր բնորոշումով մը, որ կը յիշեցնէ Յ. Օչականի «կապար դարձաւ ձեռքիս մէջ» արտայայտութիւնը, կու տայ խոսքեալ իր տպաւորութիւնը. «երեք հերոսները վերապրած են երկրորդ գրքի մը մէջ որ կը կոչուի «Les trois hommes en Allemagne»: Ուզողը կրնայ կարդալ: Բայց ես չպիտի կարդամ: Ակռայիս մէջ փուշ մնաց»:

Թուրքիոյ սիրահար գրագէտին պատմական խեղաթիւրումին առընչութեամբ, Շահան Շահնուր իր ակնարկը՝ նիւթը ամփոփ գիծերու մէջ խօսացնելէ ետք՝ կ'եզրակացնէ. «ի՞նչ ըսիր, Համբարձում-ֆֆրե՞մ, կ'արժէ՞»: Քֆրելու իսկ արժանի չտեսնելու Շահնուրեան այս արհամարհական կծու ոճը դատապարտութիւնն իսկ կը կազմէ ֆրանսացի գրագէտներու հաշուենկատ թրքասիրութեան:

«Մենք»ի «Գրականութեան եւ Արուեստի Լրատու» բաժինը կ'արձագանգէ նաեւ նկարչական, թատերական եւ երաժշտական հարցերու եւ ձեռնարկներու, բայց անոնք մասնաւոր նպաստ մը չեն բերեր «Մենք»ի գեղագիտական ու քննադատական մտքի յառաջապահութեան:

«Մենք»ի գեղարուեստական բերքին մէջ բանաստեղծականը կը մնայ վտի՛տ՝ իր որակով եւ քանակով: Բանաստեղծութիւնն ու բանաստեղծները տիրապետող ներկայութիւն չեն «Մենք»ի մէջ: Բա-

նաստեղծական այն քիչ աշխատակցութիւնները, որոնք ստորագրուած են՝ Արշամ Տատրեանէ, Ոստանիկէ, Ղ. Մելոյեանէ, Փայլակ Միքայէլեանէ, Բիւզանդ Թօփալեանէ եւ Յ. Կոստանդեանէ՝ չեն արդարացներ «ՄեՆԲ»-ով արտայայտուած ո՛չ Հաւաքական դիմագիծը, ո՛չ ալ գրական-գեղարուեստական նոր մտածողութեան յաւակնութիւնները: Տարբեր ճաշակի եւ արտայայտչաձեւերու տէր բանաստեղծներ են, որոնց ստորագրած բանաստեղծութիւններուն վրայ հիմնուելով, կարելի չէ բնութագրել սփիւռքահայ բանաստեղծութեան ֆրանսահայ դպրոցին դիմագիծը, հոգեխառնութիւնը:

Բանաստեղծներու եւ բանաստեղծութեան հիմնական տեղ արուած չէ «ՄեՆԲ»-ի մէջ: Սփիւռքահայ գրականագիտական մտքին համար, որ ֆրանսահայ բանաստեղծութիւնը յառաջապահի գեր մը իրագործած է արեւմտահայ քերթողական վաստակին վրայ, իր քսաներորդ դարու կշռոյթին եւ ձգտումներուն հաղորդ իմացական խորքով եւ նորարար ոճով՝ բացակայ է «ՄեՆԲ»-ի էջերէն: Ֆրանսահայ արդիագաշտ բանաստեղծութիւնը յատկանշող բանաստեղծներէն՝ Նիկողոս Սարաֆեան, Բիւզանդ Թօփալեան, Ահարոն Տատուրեան, Գրիգոր ձիգմէնեան, Յարութ Կոստանդեան՝ կան միայն երկուքը: Հակառակ, որ Նիկողոս Սարաֆեան «ՄեՆԲ»-ին մասնակից գրողներու խումբէն է, բայց իբր բանաստեղծ բացակայ է անոր էջերէն: Յ. Կոստանդեան իր աշխատակցած մէկ բանաստեղծութեամբ ոչինչ կը զգացնէ իբր տպաւորութիւն: Փայլակ Միքայէլեանին տեղը ֆրանսահայ գրական վաստակին մէջ չի յատկանշուիր իր քերթողական նախափորձերով: Ոստանիկին աշխատակցութիւնները «ՄեՆԲ»-ին կը տառապին խորքի նիհարութենէ եւ աւանդական կերպի կրկնութենէ: Ղեւոնդ Մելոյեան, հակառակ որ քերթողական նոր զգայնութեան եւ ոճի ճաշակ մը կը զգացնէ, բայց «ՄեՆԲ»-ի երկու բանաստեղծութիւններով չ'արդարացներ իր նորաշունչ ձգտումը:

Տարբեր է «ՄեՆԲ»-ի բանաստեղծ աշխատակիցներէն Արշամ Տատրեանի պարագան: Իր մտաւորական եւ մշակութային խորութեան հաղորդ իմացական խորք ունին իր բանաստեղծութիւնները՝ արեւմտահայ աւանդական ոճին զրսեւորումով՝ իբր ոճ: Ընդհանրապէս, Արշամ Տատրեանի բանաստեղծական ուրոյնութիւնն ու տեղը Սփիւռքահայ բանաստեղծութեան մէջ, անտեսուած է Սփիւռքահայ գրականագիտական մտքին կողմէ:

Ի՞նչ կը վերաբերի Բիւզանդ Թօփալեանին, «ՄեՆԲ»-ի իր բանաստեղծական աշխատակցութիւններով արտայայտած ձգտումները յետագային շարունակելով ո՛չ միայն քերթողական վաստակ մը իրագործած են, այլեւ՝ մտքին գերակայութեամբ քսաներորդ դարը յատկանշող եւ մարդու բարդ ներաշխարհը վերարտադրող ինքնասոյց

բանաստեղծութեան մը խորութեամբ յատկանշուած են, մնալով հանգերձ անհազորդական:

«Մեմֆ»ի արձակ ստեղծագործական էջերու բերքը աւելի ճոխ ու բեղուն է՝ որակ մը յատկանշող նուաճումով: Ֆրանսահայ տաղանդաւոր արձակագիրներու սերունդէն հոն են. Շահան Շահնուր, Վազգէն Շուշանեան, Զարեհ Որբունի, Նշան Պէշիկբաշիեան, Շաւարշ Նարդունի:

Բացակայ են Հրաչ Զարդարեան, որ հետու մնալով չէ մասնակցած «մենքեան» շարժումին, իսկ Նիկողոս Սարաֆեան՝ ինչպէս քերթողական աշխատակցութեան, նոյնպէս արձակի բաժնին մէջ ներկայ չէ:

Շաւարշ Նարդունին աւելի շատ տեսական-քննադատական միտք ներկայ է, քան գեղարուեստական գրականութեամբ: «Բարեւոն Աշտարակ» աշխատակցութիւնը նախաճաշակը չի կազմեր յետագային իրագործուած իր գեղարուեստական արձակին:

Եւրոպական գրականութեան սրտին՝ Փարիզի գրական-իմացական մթնոլորտին անհաղորդ արձակ էջեր են Գեղարքունիի, Յ. Ֆրէնկեանի, Հրաչ Սարգիսեանի, Ռաֆայէլ Զարդարեանի, Յ. Կոստանդեանի, Պ. Զարոյեանի գրութիւնները՝ որոնք հակառակ որ ֆրանսահայ կեանքի այդ օրերու զգայնութիւններէն եւ բարբերէն վերբերուած պահեր, սեւեռումներ կը ցոլացնեն (Պ. Զարոյեանի «Հատուած մը», Յ. Ֆրէնկեանի «Մէկը անցաւ») բայց զուրկ են ֆրանսահայ արձակի ներկայացուցիչներուն խորութենէն ու գեղեցկութենէն:

Նշան Պէշիկբաշիեան «Մեմֆ»ի մէջ համակրելի ներկայութիւն մըն է, ո՛չ միայն իր երգիծական շնորհքին եւ խառնուածքին փայլատակումներով, առողջ ծիծաղի եւ հեգնանքի սրամիտ դարձուածքներուն տիրապետած ոճով, այլեւ՝ արձակին գեղեցիկ փայլով: Իր երգիծանքին թիրախը հայ կեանքն ու մարդիկն են՝ մենքեան վերանորոգիչ ձգտումին երգիծական կիրարկումով:

Խորհրդածական իր բնոյթով «Մեմֆ»ի էջերուն մէջ Արշամ Տատրեանի «Սիրելիդ իմ Հրանգ» արձակը, քննադատական հայեցողութեամբ կը վերլուծէ հայ մտքին սահմանափակութիւնը, յետամընացութիւնը՝ պահանջելով, որ ան յենի գիտութեան բացած խորութեան, զարգացումին, լոյսին: Փրիխտփայական եւ գիտական պաշարի մը յենած լուսամիտ մտաւորականը կ'ըսէ իրաւամբ. «Կէս գիտութիւն մը շատ աւելի վնասակար է ու վտանգաւոր քան ամբողջ տգիտութիւն մը: Նայէ՛ մանուկներուն ու իրենց անմեղութեան: Կէս գիտութիւնն ալ մեր էգոֆական ու գրական կեանքին փորձանքներն մէկն է»:

«Մեճ»-ի քննադատական վերաբերումին հետ քայլ պահող խո-
հական արձակի յատկանշական նմոյշ մըն է Արշամ Տատրեանի «Մի-
րելիդ իմ Հրանդ»ը, որ նաեւ «Մեճ»-ի մնայուն էջերէն մին կը կազմէ:

Զարեհ Որբունի իր արձակի լաւագոյն ստեղծագործութիւն-
ներով չէ որ աշխատակցած է «Մեճ»ին: Բայց իր «Գրպանի Տետրակ»
օրագրային իւրայատուկ էջերով, որ շահեկան մտածումներ կը բո-
վանդակէ արուեստի, կեանքի եւ փիլիսոփայական հարցերու մասին,
բերած է իր նպաստը «Մեճ» շարժումին: Նմոյշ մը իր
մտածողութենէն. «Ի՞նչը եւ ինչպէս: Ահա՛ փորձաբար գեղարուես-
տի կոնցրում: Ի՞նչպէս կարելի է երկուքը իրարմէ գտնել: Առանց
ինչին ինչպէս չի կրնար ըլլալ: Ինչը անկախ է ինչպէսէն, քան որ
ան գիտնականն է, իսկ ինչպէս արուեստագէտը: Արդ արուեստա-
գէտը երկուքն ալ է, այսինքն եթէ կայ ինչպէս, փնտոնցէ՛ք միւսը
եւ պիտի գտնէք»:

«Մեճ»-ի գեղարուեստական արձակի երկու տիրական դէմքե-
րը կը հանդիսանան Շահան Շահնուրն ու Վազգէն Շուշանեանը:

Վազգէն Շուշանեանը՝ խորհրդածականը քնարականին խառ-
նած յորդարուիս արձակով փնտռուած գրողն է Ֆրանսուայ արձակին:
Յաճախ կծու եւ հատու ոճին սլաքները, որոնք անխնայ ուժգնու-
թեամբ ուղղուած են հայ կեանքի արատաւոր երեւոյթներուն եւ նեղ-
մտութիւններուն, իր շեշտին անկեղծութեամբ եւ սրտցաւութեամբ
վարակելով, տագնապեցուցած են հայ մարդը: «Մեճ»-ի տարբեր թի-
ւերուն մէջ տպուած «Կը պարսաւեմ բառերը», «... Ու կը ջատագովեմ
բռնութիւնը», «Վասն Տարածութեան եւ Յաղթանակի» «... Ու ներ-
կայութիւն ընդդէմ բոլոր փախուստներուն», ինքնուրոյն արձակի
գեղեցիկ նմոյշներ են, որքան ոճային առանձնայատկութիւններով,
նոյնքան խորքի խոռովիչ տուայտանքներով:

Առաջին անգամ «Մեճ»-ի մէջ լոյս տեսած են Շահան Շահնու-
րի գրականութիւնը, Ֆրանսուայ արձակը եւ ընդհանրապէս հայ գե-
ղարուեստական արձակը հարստացուցած «Լիւսէնպուրկի
Պահապանները», «Պարապ Սեմեակի Պատմառաւ», «Պուլնուզընե-
րը», «Պեճ մը Անուշ Սիրտ»ը:

Արուեստագէտ արձակագիրի եւ նորարար պատմուածագիրի
տաղանդը ցոլացնող գործեր են Շահան Շահնուրի «Մեճ»-ի աշխա-
տակցութիւնները, որոնք՝ որքան ալ գոհացուցած ըլլան գրական
բարձր ճաշակի տէր եւ արտասովորին հակամէտ գրասէրները,
անոնցմէ ոմանք չեն դադրած գայթակղեցուցիչ հակազդեցութեամբ
ընդունուելէ՝ բարոյական ըմբռումներու դէմ իբր մեղանշում:

«Մեճ»-ի մէջ, այդպիսի գայթակղեցուցիչ գրութիւն մըն էր
«Պուլնուզընները», որ պատճառ եղած է նաեւ պառակտումի: Հայ

ժողովուրդի բարոյական վարքին եւ հասկացողութեան դէմ բացա-
յայտ վիրաւորանք եւ սրբապղծութիւն համարելով Շահան Շահնուրի
«Պույնուզընները» զգայացունց գրութիւնը, անոր տպագրութենէն
առաջ, հրատարակութեան համար, թէ՛ հրատարակութենէն ետք իր
տպաւորութեամբ դատապարտելի եւ մեղադրելի նկատուած է հեղի-
նակը: Չէ մարտուած Շահնուրի յանգղնութիւնն ու համարձակութիւ-
նը, որ ընթացիկ բարոյականութենէ վեր մտածողութեամբ անբարո-
յական արարքներու հեղինակ դարձուցած է հայ լէզէոնականներ:
Անոնք, ազգային վրէժխնդրութենէ եւ ատելութենէ թելադրուած եւ
մղուած ստիպած են երկու քոյր եւ եղբայր թուրքեր սեռային յարա-
բերութեան հակաբնախօսական եւ հակամարդկային արարքը գործե-
լու: Ախտավարակ կիրքի սովորութիւնը շարունակուած է յետագա-
յին անբարոյացուցիչ նուաստացումով:

Մինչեւ իսկ «աղբահաւաք գրականութիւն» որակումով եղած
գրոհները Շահնուրին եւ «Մեմէ»ին դէմ մեծ աղմուկ բարձրացուցած
են, որմէ ետք «Մեմէ»ը Դ. եւ Ե. միացեալ համար մըն ալ հրատարա-
կութեան տալով, դադրած է:

«Մեմէ»ի պատմութեան համար հետաքրքրական վկայութիւն
մըն է Շահան Շահնուրի վկայութիւնը «Մեմէ»ին իր յարումին մասին.
«Մեմէ»-ը ձախողանք մըն էր: Ես որեւէ ընկերակցութեան մաս չեմ
կազմած ու վստահութիւն ալ չունիմ: Այդ շրջանին ալ հիւանդ էի եւ
կը մեկնէի արձակուրդ մը առնելու համար: Մեկնումիս նախօրեակին,
Նարդունին պնդեց որ մաս կազմեմ խումբին: Տուի գրութիւն մը եւ
վերադարձիս ակամայ ստանձնեցի նաեւ խմբագիրի պաշտօնը, որով-
հետեւ խումբին մէջ շատ իրարու համաձայն չէին եւ թերթը մնացած
էր առանց խմբագիրի: Շուշանեան, օրինակ, կ'ատէր Նարդունին: (Գ.
Քեօտեանի անտիպ նօթերէն, 1974): Տեսնել՝ Գ. Շահնեան «Կեմ-
սագրութիւն եւ Մատենագիտութիւն Շահան Շահնուրի», էջ 33:

Հակառակ «Մեմէ»ի գործօն մասնակիցներէն, խմբագիրի
պաշտօն վարած եւ անոր Ա. թիւի մանիֆեսթին տակ ստորագրած Շա-
հան Շահնուրի հաստատումին «Մեմէ»ի ձախողանքին մասին, եւ
հակառակ նաեւ անոր կարծատեւ հրատարակութեան միջոցին՝ 1931-
1932 ընդամէնը չորս գիրք, վերջինը՝ միացեալ համար մը Դ. եւ Ե.
«Մեմէ»ը իբր շարժում եւ գեղագիտական նոր մտածողութիւն իր
իւրայատուկ տեղը կը գրաւէ Սփիւռքահայ գրական մամուլի պատ-
մութեան մէջ: Իւրայատուկ տեղ մը, որ ստեղծագործական բերքէն
աւելի կը յատկանշուի իր նորարար շունչով, Սփիւռքի հոգեխառնու-
թիւնը նշող գրական-գեղագիտական նոր հայեցողութեամբ: Սփիւռքի
լինելութեան որոնումով:

Պ. Ս.